

Paolo MERLO, Giuseppe PULCINELLI (red.), *Verbum Domini. Studi e commenti sull'Esortazione apostolica postsinodale di Benedetto XVI*, Dibattito per il Millenio 19, Lateran University Press, Città del Vaticano 2011, ss. 507.

W dniach od 5 do 26 października 2008 r. odbyło się w Watykanie XII Zwyczajne Zgromadzenie Ogólne Synodu Biskupów na temat „Słowo Boże w życiu i misji Kościoła”. Uczestnicząc w nim jako ekspert z ramienia Konferencji Episkopatu Polski, obserwowałem trzytygodniowe prace biskupów, zakończone przygotowaniem materiałów, które posłużyły Benedyktowi XVI do opracowania adhortacji posynodalnej. Zaprezentowana 11 listopada 2010 r., lecz z datą 30 września, z całą pewnością stanowi owoc nie tylko prac synodu, lecz także, a nawet przede wszystkim, refleksji i gruntownej wiedzy teologicznej papieża. Rozpoznajemy w niej wyraźne echa i rozwinięcie soborowej Konstytucji o Bożym objawieniu *Dei Verbum*, zwłaszcza jej ostatniego, szóstego, rozdziału, a także kolejnych dokumentów Kościoła oraz nauczania Jana Pawła II i jego następcy na Stolicy Piotrowej.

Adhortacja stała się przedmiotem wszechstronnej refleksji teologicznej, głównie o profilu biblijnym, której nie zabrakło również w Polsce. Jedno z najważniejszych świadectw pogłębionej debaty stanowi zbiór studiów i komentarzy na temat *Verbum Domini* autorstwa profesorów Papieskiego Uniwersytetu Laterańskiego. Ich zebrania i zredagowania podjęli się dwaj profesorowie tej uczelni – Paolo Merlo, wykładowca hebrajszczyzny biblijnej i wstępu do Starego Testamentu, oraz Giuseppe Pulcinelli, wykładowca greki nowotestamentowej i wstępu do Nowego Testamentu.

Książka, którą otwiera *Przedmowa* redaktorów (s. 5-7), zawiera *Wprowadzenie* na temat adhortacji (s. 9-47), po którym następują trzy zasadnicze części, stosownie do trzech części papieskiego dokumentu. Autorem *Wprowadzenia* jest Renzo Gerardi, który podkreśla, że data adhortacji wyraźnie nawiązuje do 67. rocznicy encykliki *Divino afflante Spiritu* Piusa XII. Przedstawia się drogę od prac synodalnych do ogłoszenia adhortacji, wyszczególniając i omawiając jej etapy, również te, które poprzedziły rozpoczęcie synodu. Następuje syntetyczne omówienie struktury i celów

Verbum Domini oraz treści i układu poszczególnych części dokumentu, łącznie z jego zakończeniem i konkluzjami, które zawiera.

Pierwsza część tomu (s. 49-200), zatytułowana *Verbum Dei*, w analogii do pierwszej części posynodalnej adhortacji, zawiera sześć studiów i komentarzy. Gianluigi P a s q u a l e napisał tekst *Odwieczne Słowo wyraża się w historii zbawienia* (VD, nry 7,9-13), w którym rozważa trzy grupy tematów: napięcie między „historią” a „zbawieniem” w teologii, początki koncepcji „historii zbawienia” oraz teologia konkretnego i rzeczywistego porządku zbawczego (s. 51-82). Antonio S a b e t t a zatytułował swoje rozważania *Pismo a Tradycja. Analogia Słowa Bożego i horyzont pneumatologiczny „żywej Tradycji”* (VD, nry 17-18), skupiając się na przedstawieniu zmian w relacji między Pismem a Tradycją oraz ich ujęciem w *Verbum Domini*, a także koniecznością Tradycji względem Słowa Bożego i Ducha Świętego (s. 83-107). *Słowo Boże w słowach obmyślanych i zapisanych przez ludzi. Rozważania nad tzw. metodą historyczno-krytyczną* (VD, nry 29-35) – tak brzmi tytuł trzeciego studium, którego autorem jest Innocenzo C a r d e l l i n i (s. 109-121). Podkreślając niezbędność ustawicznej interpretacji Biblii, autor przypomina narodziny i początki badań historyczno-krytycznych oraz rozważa sens metody historyczno-krytycznej w świetle adhortacji Benedykta XVI. Luciano B a c c a r i napisał tekst *Wiara i rozum w hermeneutyce Słowa Bożego* (VD, nr 36), w którym naświetla wzajemną relację wiary i rozumu, wskazując na rozmaite napięcia, których rozwiązanie zależy od prawidłowego odróżniania, ale nie oddzielania, porządku transcendencji i immanencji (s. 123-152). Antonio P i t t a podjął temat *Pawłowa hermeneutyka Pisma a „Verbum Domini”* (VD, nry 37-43). Podkreślając fakt, że zbieżność Roku św. Pawła (2008/09) z synodem i posynodalną adhortacją jest opatrnościowa, rozważa kilka węzłowych tematów teologicznych: Stare i Nowe Przymierze, litera i Duch, obietnica i wypełnienie oraz typologia i/lub alegoria (s. 153-170). Autorem ostatniego studium w tej części, zatytułowanego *Ryzyko interpretacji fundamentalistycznej* (VD, nr 44), jest Michael F u s s. Zagadnienia, które podejmuje, to: kontekstualizacja kwestii hermeneutycznej, definicja fundamentalizmu historycznego i współczesnego, błędy fundamentalizmu, odpowiedzi teologiczne i pastoralne Kościoła oraz potrzeba polegania na hermeneutyce wiary (s. 171-200).

Część druga (s. 201-343) nosi tytuł *Verbum in Ecclesia* i zawiera siedem przyczynków. Otwiera ją studium „*Słowo*” *czyni Kościół, zgromadzenie synów* (VD, nr 50), którego autorem jest Réal T r e m b l a y (s. 203-219).

Rozważania dotyczą pogłębionej refleksji nad Prologiem Ewangelii według św. Jana, zwłaszcza J 1,14, oraz jego znaczenia soteriologicznego i trzech konsekwencji dla życia Kościoła: synowska godność, szersza wizja antropologiczna i urzeczywistniona eschatologia. Temat *Słowo Boże w liturgii świętej* (VD, nr 52) podejmuje Angelo L a m e r i (s. 221-241). Przedstawiając liturgię jako uprzywilejowane środowisko, w którym Bóg do nas przemawia w kontekście naszego aktualnego życia, omawia zagadnienie Pisma Świętego i hermeneutyki w języku symboliczno-rytualnym, obecność Chrystusa w słowie Bożym czytany i rozważany w liturgii, a wreszcie liturgię jako miejsce pierwotnej hermeneutyki słowa Bożego. Salvatore C u r r ò jest autorem tekstu zatytułowanego *Wychowanie chrześcijańskie w horyzoncie sakramentalności Słowa* (VD, nr 56). Wyjaśniając koncepcję sakramentalności słowa Bożego w świetle *Verbum Domini*, ukazuje jej różnorodne i ważne implikacje dla wychowania chrześcijańskiego (s. 243-274). Czwarty tekst, opatrzony tytułem *Animacja biblijna duszpasterstwa* (VD, nr 73), napisał Paolo A s o l a n. Rozpatrując rozmaite aspekty i formy biblijnego ożywienia teorii i praktyki pastoralnej, przypomina wspaniałą syntezę papieża Grzegorza Wielkiego wyrażoną w jego „regule duszpasterskiej” zawartej w komentarzu do Księgi Hioba (s. 275-293). Giovanni T a n g o r r a jest autorem studium *Słowo Boże w życiu Kościoła* (VD, nry 77-84), w którym omawia temat powołania Kościoła jako Oblubienicy, słowa Bożego, które wzywa, a także szczególnych odmian powołania chrześcijańskiego, które znajdują wyraz w kapłaństwie, życiu konsekrowanym i życiu wiernych świeckich (s. 295-310). Bruno O g n i b e n i napisał tekst zatytułowany *Słowo Boże, małżeństwo i rodzina* (VD, nr 85), w którym podejmuje następujące zagadnienia: atak na prawdę, wpływ czynników kulturowych oraz kultura a sposób rozumienia biblijnego orędzia (s. 311-326). Ostatni tekst w części drugiej, który napisał Enrico d a l C o v o l o, nosi tytuł *Modlitewne czytanie Pisma Świętego i „Lectio divina”* (VD, nry 86-87). Omawia „zwrot orygeniański”, najstarsze reguły monastyczne w Kościele zachodnim oraz nauczanie Juliusza II i stopniowanie *lectio divina* (*lectio, meditatio, oratio, contemplatio*) (s. 327-343).

Część trzecia nosi tytuł *Verbum Mundo* (s. 345-486) i – tak samo jak pierwsza – zawiera sześć studiów i komentarzy. Otwiera ją tekst, który napisał Jae-Suk L e e, zatytułowany *Słowo Boże i misja Kościoła – ze szczególnym nawiązaniem do Azji* (VD, nry 92, 95 i 119). Wychodząc od ukazania specyfiki posłannictwa Kościoła na kontynencie azjatyckim, autor zajmuje się problematyką inkulturacji i dialogu międzyreligijnego,

podkreśla rolę Ducha Świętego jako protagonisty misji Kościoła oraz relację słowa Bożego i natury ludzkiej, po czym wyjaśnia, jak głosić Jezusa Chrystusa, czyli Słowo, które stało się Ciałem, w Azji, oraz jak integralnie, to jest ciałem i duchem, odczytywać słowo Boże (s. 347-373). Giuseppe M a s t r o m a t t e o, autor tekstu *Słowo Boże i zadania w świecie* (VD, nry 99-103, 107), podejmuje dwa kluczowe tematy etyki ewangelicznej, czyli ubóstwo i sprawiedliwość, sprawę relacji między naukami społecznymi a etyką chrześcijańską, napięcia i wyzwania związane z rozwojem współczesnego kapitalizmu oraz kryzysu etycznego i strukturalnej dysfunkcji zjawiska, które określa jako *finanzcapitalismo* (s. 375-401). *Głoszenie Słowa Bożego i cierpiący* (VD, nry 61 i 106) – brzmi tytuł refleksji, której autorem jest Luciano S a n d r i n. Wychodząc od pytań tego, kto cierpi, przechodzi do potrzeby i sposobów głoszenia Ewangelii „wszystkim, którzy znajdują się w sytuacji cierpienia fizycznego, psychicznego i duchowego” oraz kładzie nacisk na priorytetową potrzebę współczucia ze strony wspólnoty wierzących i kierunki teodycei duszpasterskiej (s. 403-428). Massimiliano P a d u l a napisał tekst zatytułowany *Słowo „zapośredniczone”*. *Ku ewangelizacji cyfrowej* (VD, nr 113). Odwołując się do wybitnych współczesnych myślicieli, ukazuje drogę od zaistnienia elektroniki do komunikacji cyfrowej, a następnie przedstawia szkic „cyberteologii”, upatrując w niej przyszłość ewangelizacji (s. 429-449). Nicola R e a l i, podjął temat *Biblia, kultura i przekłady* (VD, nry 114-116) (s. 451-462). Ostatni tekst części trzeciej, który napisał Paolo S e l v a d a g i, nosi tytuł „*Verbum Domini*” *a dialog międzyreligijny*. Wyjaśnia naturę słowa Bożego i objawienia chrześcijańskiego, relację między objawieniem naturalnym i ponadnaturalnym, relację historii zbawienia względem innych religii oraz temat królestwa Bożego, Kościoła i religii, a także charakter ksiąg świętych religii niechrześcijańskich (s. 463-486).

Tom zamyka *Zakończenie* poświęcone genezie synodalnego dokumentu, które napisał Nikola E t e r o v i ć, sekretarz generalny XII Zwyczajnego Synodu Biskupów (s. 487-503). Uzupełnia ono i dopowiada informacje, które we wprowadzeniu do książki podał R. Gerardi. Autor ukazał kolejne etapy przygotowywania posynodalnej adhortacji i jej redakcji, relacje między *Verbum Domini* a soborowym dokumentem *Verbum Dei*, trójczęściową – w analogii do trynitarnej – strukturę dokumentu oraz jego znaczenie dla ekumenizmu.

Poziom naukowy tekstów, co najzupełniej zrozumiałe w przypadku każdej pracy zbiorowej, jest zróżnicowany, zawsze jednak wysoki i bardzo

wysoki. Należy je z pożytkiem czytać w połączeniu z lekturą posynodalnej adhortacji, bo aczkolwiek na niej polegają i często się do niej odwołują, w wielu miejscach widać, że możliwe i uprawnione byłoby również nieco inne rozłożenie akcentów. Wielką zaletą książki jest jej dialogiczny charakter, otwarty na rzeczową dyskusję z czytelnikami zarówno *Verbum Domini*, jak i komentarzy do niej. To sprawia, że dyskusja zapoczątkowana na rzymskim Lateranum, może zatoczyć znacznie szersze kręgi. Na podkreślenie i pochwałę zasługuje komplementarność przyjętych perspektyw oraz ich syntetyczny charakter, co pozwala lepiej i głębiej dowartościować posynodalny dokument. Rezygnacja Benedykta XVI ze sprawowania urzędu papieskiego i dynamiczny pontyfikat papieża Franciszka przesłoniły oddziaływanie adhortacji *Verbum Domini*, lecz dlatego omawiana książka powinna być tym bardziej zauważona i pomocna w debacie nad kształtem i przyszłością katolickiej hermeneutyki Biblii. Właśnie to uzasadnia włączenie jej jako kolejnego, 19. tomu, do serii wydawniczej „Dibattito per il Millennio”.

ks. Waldemar Chrostowski, Warszawa

Stefan M. ATTARD, Marco PAVAN (red.), „*Canterò in eterno le misericordie del Signore*” (Sal 89,2). *Studi in onore del prof. Gianni Barbiero in occasione del suo settantesimo compleanno*, Studia Analecta Biblica 3, Gregorian & Biblical Press, Roma 2015, ss. 430.

Profesor Gianni B a r b i e r o (ur. 1944) jest kapłanem ze zgromadzenia salezjanów. W latach 1968-1977 pracował jako misjonarz w północno-wschodniej Brazylii. W 1972 r. przyjął święcenia kapłańskie, a po powrocie do Włoch w 1978 r. podjął studia na Papieskim Instytucie Biblijnym w Rzymie, zakończone w 1980 r. uzyskaniem licencjatu nauk biblijnych. Następnie uzyskał stopień doktora na podstawie rozprawy *L'asino del nemico. Rinuncia alla vendetta e amore del nemico nella legislazione dell'Antico Testamento (Es 23,4-5; Dt 22,1-4; Lv 19,17-18)*, napisanej pod kierunkiem prof. Norberta Lohfinka i opublikowanej w 1991 r. jako 128. tom serii „Analecta Buiblica”. W latach 1992-2003 wykładał egzegezę i teologię Starego Testamentu w salezjańskiej Philosophisch-Theologische Hochschule w Benediktbeurn, a także w innych ośrodkach teologicznych. W 1998 r. habilitował się w Philosophisch-Theologische Hochschule St.